

Ornitologen Johan Andreas Thome og botanikeren Elling Ryan - 150 års jubileum

GEIR HARDENG

Hardeng, G. 2000. Ornitologen Johan Andreas Thome og botanikeren Elling Ryan - 150 års jubileum. *Natur i Østfold* 19(1): 65-69.

Den 12. september og 24. oktober 1999 var det 150 år siden henholdsvis *Johan Andreas Thome* (1849-1912) og *Elling Ryan* (1849-1905) ble født. De to vennene, som skulle følge hverandre hele livet, ble født samme høst i Nord-Trøndelag (Stjørdal og Sparbu) og utdannet seg til farmasøytter (cand.pharm). De samarbeidet i 30 år (1875-1905), ved Gresvik Kemiske Fabrik (oxalsyrefabrikk), og var pionører innenfor hvert sitt fagfelt i Østfold. Thome viet sin fritid til fuglene - og Ryan sin tid til plantene.

Geir Hardeng, Fuglevik platå 19, 1673 Kråkerøy, e-post: geir.hardeng@fm-os.stat.no

Elling Jacobsen Ryan (1849-1905)

Ryan flyttet til Østfold i 1871, da han begynte som farmasøyt ved apoteket i Halden, den gang Fredrikshald. Han var med og startet Oxalsyrefabrikken på Gressvik ved Fredrikstad i 1874, der han virket til sin plutselige død i Rhindalen i Tyskland under en forretningsreise 25. april 1905, bare 55 år gammel.

Ballastflora

Ryan fattet særlig interesse for ballast-plantene ved Fredrikstad. Mange skuter reise på den tiden ut med trelast og vendte hjem med jord som ballast for å stabilisere båtene på tilbakereisen. Der jord og sten ble tømt, spirte det opp en rekke fremmede arter. Ved Fredrikstad ble det etter hvert notert ca 200 ballastplanter, hvorav et 20-tall som tidligere ikke var sett i Norge (Johansen 1988). Fortsatt finnes den trolig fineste ballastfloraen i landet på Røds bruk rett sør for gamle Fredrikstad mekaniske verksted.

Kalkkarse

Ryan fant dessuten kalkkarse for første gang i Norge, en liten og fortsatt sjelden vårblomstrende art knyttet til skjellsandbanker noen steder i kyst-Østfold. Arten står i dag oppført som sjelden (R) på den nasjonale rødlista fra 1998.

Amatørbryologen Ryan

Ryans største botaniske skriftlige innsats var knyttet til moser. Sammen med moseeksperten Ingebrigt S. Hagen forfattet han en stor avhandling i *Det Kgl. Norske Videnskabs Selskabs Skrifter* (nr.1, 1896), med tittelen *Iakttagelser over Mosernes Udbredelse i den sydvestlige Del af Smaalenenes Amt* (Hagen & Ryan 1896). Av Norges 1064 mosearter er nærmere 500 funnet i Fredrikstad-distriktet, ikke minst pga Ryans innsats.

«Uheldig valg»

Arten *Brachytecium ryanii*, tidligere kalt graslundmose, ble beskrevet av sokneprest Chr. Kaurin i 1888 og oppkalt etter Ryan. Arten har i ettertid imidlertid vist seg å være identisk med en tidligere beskrevet art, *B. campestre*. Denne ble beskrevet i 1853 og har dermed navneprioritet foran *B. ryanii*, som nå altså skal hete *B. campestre* (Frivoll & Blom 1997:38).

Ryan nybeskrev *Scapania kaurini* fra Dovre i 1889, oppkalt etter Kaurin og senere gitt norsk navn hettetvebladmose. Det vises for øvrig til ytterligere omtale av Ryan i et tidligere nummer av tidsskriftet skrevet av Øivind Johansen (1988).

Bildet viser et kollekt (belegg) av *B. ryanii* på Botanisk museum i Oslo, samlet av Ryan ved Åle i Onsøy 1.3.1891. Foto: Bjørn Petter Løfall.

Elling Ryan (1849-1905) var utdannet farmasøyt og gjorde en stor innsats innenfor botanikk i kyst-Østfold, særlig med ballast-planter og moser. Han var for øvrig ordfører i Onsøy kommune fra 1901 til sin død.

Johan Andreas Thome (1849-1912)

Johan Andreas Thome var født 12.9.1849 og døde 22.7.1912. Foreldrene het Frantz Anton Wilhelm (1816-1898) og Bertha Sophie (1829-1886), født Richter (Thome & Johannesen 1966). Johan Andreas var eldst av 12 barn. Han interesserte seg helt fra guttedagene for naturen, en arv han videreførte fra faren som var insektsamler.

Yngvar Hagens morfar

Thome giftet seg med Alfhild Schrøder, som ble 99 år. De fikk bl.a. barna Wilhelm Adolf (1891-1972) også han ivrig ornitolog, og Fransiska Antonette (1886-1955) gift Hagen, mor til viltforskeren Yngvar Hagen (1909-1993), (jfr. Hardeng 1993:29). Wilhelm Thome var for øvrig til stede på stiftelsesmøte for Østfold Ornitologiske

Forening i Fredrikstad den 2. desember 1971 (jfr. Hardeng 1996:105).

En foregangsmann

Johan A. Thome var en foregangsmann i utforskningen av fuglelivet i kyst-Østfold. Før hans tid foreligger tilfeldige data, om vi ser bort fra Robert Colletts Hvaler-reise i juni 1865. Thome var den første som systematisk samlet og skrev ned observasjoner fra fylket. Hans omhyggelig førte notatbøker er et eksempel til etterfølgelse. Observasjoner, ankomstdatoer for trekkfugl, eggsmål, eggens form, farge og antall i ulike kull osv. kan ennå lett leses i originalversjon ved håndskriftsamlingen på Universitetsbiblioteket i Oslo. Thomes mange data er blitt et meget verdifullt kildemateriale.

Fra årene 1875-1910 da han fartet omkring i fylkets kyststrøk, foreligger ellers få opplysninger.

Store faunaendringer

De betydelige endringene i faunaen siden den gang kan anes i hans notater. De er fra en tid da f.eks. havørn, åkerrikse, hortulan, lunde og lomvi hekket i Østfold, mens en rekke noe mer vanlige arter i dag den gang ikke hekket her. Han besøkte Øra, Arekilen på Hvaler; Skårakilen, Seutelva, og Ålekilene ved Fredrikstad, sistnevnte i dag ødelagt av utfylling og industri. Det var ellers øyene i skjærgården han hadde forkjærlighet for, særlig Akerøya, Søsterøyene, Asmaløy, Rauøy og Missingene.

Onsøy-bonden undret seg nok. En mann med borse, langkikkert og samleveske, som midt i travleste våronna så etter fugler i Ålekilene nær Gressvik i Onsøy, der Thome var bosatt. Ålekilene var den gang en meget rik våtmarkslokalitet. Mange av Onsøys småbekker, som Thome drakk av med sitt lille sammenleggbare sølvbeger, er forlenget spolert som drikkevannskilder, og en del av dem er lagt i rør.

Få publikasjoner

Det var ikke underlig at Thome egenhendig bare rakk å utgi et par større artikler (Thome 1882 og 1883). Arbeidet på fabrikken, egg-samlingen som han nitidig stelte, feltturene, samt ikke minst 9 barn født i årene 1884-1900 må ha krevd mye, og ikke minst må han ha hatt en særs forståelsesfull kone!

Thomes venn, ornitologen Andreas Bredal Wessel (1858-1940) skrev om ham :

«Og det må betegnes som et virkelig tap for norsk ornithologi, at det ikke blev ham selv forundt å gi en samlet oversikt over de resultater som forelå fra hans nitide utmålinger og veiinger av norske egg-kull, eller et bearbejdet utdrag av den lange række dagbøger, som han helt siden år 1881 hadde ført over sine iakttagelser innen fugle-verdenen» (Wessel 1926-28).

Wessel publiserte noen opplysninger fra Thome. Likevel er det først og fremst professor Robert Collett (1842-1913) som Thome korre-

Johan Andreas Thome (1849-1912) var som Ryan også utdannet farmasøyt. Ved siden av sitt arbejde var han en pioner innen utforskningen av fuglefaunaen i Østfold.

sponderte med, som bidro til at litt av materialet kom inn i litteraturen. I flere arbeider nevnes ofte Thome, f.eks. i Collett (1894). I «*Norges Fugle*» (v/ Ørjan Olsen 1921, jfr. Viker 1983) finner vi også Thomes iakttagelser. Han har nesten like stor del i enkelte av Colletts arbeider som Collett selv (Broch 1954). Thome hadde forøvrig kontakt med ornitologene Hans Eiler Støren Bahr (1821-1901) i Stavanger og Even Anthon Thomas Landmark (1842-1931).

Ivrig egg-samler

Thomes materiale omfatter en av landets største egg-samlinger. Han målte, veide og journalførte eggkull og bidro dermed med data, jfr. f.eks. Hagen (1942 og 1952). Det meste av Thomes egg-samling er på Zoologisk museum i Oslo. Slike samlinger har med rette dårlig klang i dag, men

Thome virket i en tid da naturen var lite utsatt for miljøpåvirkning. Den gang var innsamling av egg og fuglejakt til alle årstider akseptert og lovlig. Vi fikk vår første jaktlov i 1899.

Thome foretok også ekskursjoner flere steder i landet, f.eks. til Fokstummyra på Dovre, der han gjorde verdifulle iakttagelser (Berntsen 1977). Dagboksnotater fra hans Lofoten-reise i 1897 er delvis publisert (Aarvak 1993).

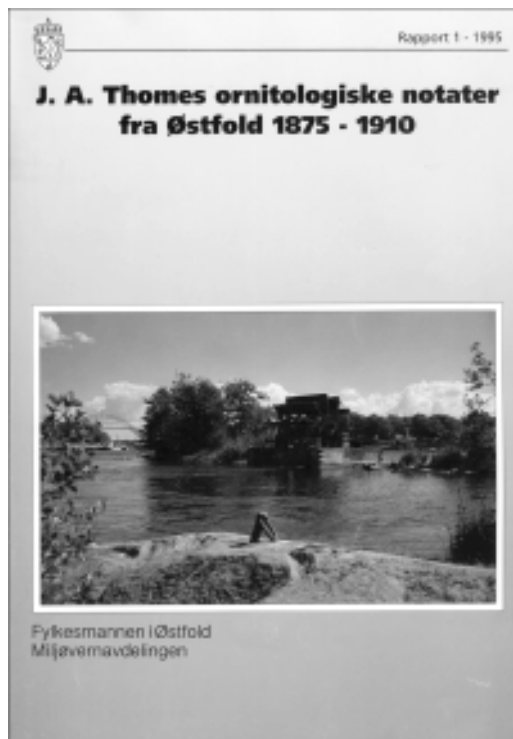
Naturinteressert familie

J.A. Thomes sønn, Wilhelm, var forstmann, pelsjeger i Kanada og senere pelsdyroppretter (Thome og Johannesen 1966). Wilhelm Thome har i likhet med faren etterlatt seg fyldige notater fra fylket, som er i privat eie, særlig fra de siste årtier av sitt liv. Dessverre er disse opplysningene i meget liten grad kommet inn i litteraturen, og selv publiserte Wilhelm bare en notis om mulig hekking av lomvi på Søster i Onsøy (Thome 1966).

Det var flere ornitologer i familien til Thome. Yngvar Hagen skriver i forordet til boka, «Rovfuglene og viltpleien» (Hagen 1952) : «Det er for meg en særlig glede også å nevne den norske ornitolog, min bestefar, fabrikkbestyrer Joh. A. Thome (død 1912). De samlede opptegnelser fra hans lange forskerliv er stilt til min disposisjon av hans sønn, forstkandidat W. Thome.»

Thomes notater publisert

Thomes notater er et voluminøst materiale, sirlig ført for hver måned og hvert år. Dessuten skrev han fyldige årssammendrag. En gammelt kopi sett av hans notater hos Yngvar Hagen dannet det første grunnlag for innlegging av deler av notatene på data i en ordrett og «moderne» utgave. Senere ble bedre kopier fremskaffet, slik at alle årssammendrag samt små utdrag av Østfold-notatene fra de 35 årene 1875-1910 nå er publisert i regi av miljøvern avdelingen, fylkesmannen i Østfold (Cumming & Hardeng 1995, Apenes 1995, Carlsen 1995). Thome-rapporten behandler stoffet kronologisk. Rapporten har et register for arter og stedsnavn kommunevis, der 13 av Østfolds kommuner er representert.

Thomes egne årssammendrag, samt små utdrag av Østfold-notatene fra 1875-1910 er publisert i Fylkesmannen i Østfold, miljøvern avdelingens rapportserie.

Litteratur

Elling Ryan:

- Flood, J.W. 1890. *Norges faramecenter 1815-1890*. Kristiania.
- Frisvoll, A.A. & Blom, H.H. 1997. Trua mosar i Noreg med Svalbard. Førebelse faktaark. *NTNU, Vitenskapsmuseet, Trondheim. Botanisk notat 1997-1*: 1-170. (Brachytecium ryani/ B.campestre s.38).
- Johansen, Ø. 1981. Onsøys flora. *Østfold-Natur nr.11* (Ryan s.24-25 + diverse funn).
- Johansen, Ø. 1987. Elling Ryan (1849-1905) - en aktiv og allsidig ordfører. *Varden* (tidsskrift for Onsøy Historielag), høsten 1987: 17-21.

- Johansen, Ø. 1988. Amatørbotanikeren Elling Ryan (1849-1905). *Natur i Østfold* 7: 29-31.
- Ryan, E. & Hagen, I.S. 1896. Iakttagelser over Mosernes Udbredelse i den sydvestlige Del af Smaaleneens Amt. *Det Kgl. Norske Videnskabs Selskabs Skrifter* nr.1: 1-186.
- Johan A. Thome*
- Apenes, G. 1995. Gauk-syre og forskerglede. *Fredrikstad Blad* 13. mai. 1995, s.3.
- Berntsen, B. 1977. *Naturvernets historie i Norge. Fra klassisk naturvern til økopolitikk*. Grøndahl, Oslo. 216s.
- Broch, H. 1954. *Zoologiens historie i Norge til annen verdenskrig*. (Akademisk forlag), Oslo. 157 s. (Thome s.79, 133, 142).
- Carlsen, T. 1995. På jakt etter fugler. *Fredrikstad Blad* 3. april 1995, s.8-9.
- Collett, R. 1894. Tillæg, s. 353-375 i: Mindre meddelelser vedrørende Norges fuglefauna i aarene 1881-1892. *Nyt mag. naturvid.* 35: 1-387.
- Cumming, L. & Hardeng, G. (red.) 1995. J. A. Thomes ornitologiske notater fra Østfold 1870-1910. *Fylkesmannen i Østfold, miljøvern-avdelingen, rapport nr.1, 1995*: 1- 311. (2. opplag 1999).
- Flood, J.W. 1890. *Norges faramceuter 1815-1890*. Kristiania.
- Hagen, Y. 1942. Totalgewicht-studien bei norwegischen Vogelarten. *Archiv für Naturgeschichte* 11: 133-173.
- Hagen, Y. 1952. *Rovfuglene og viltpleien*. Oslo. 603 s. (Optrykk 1989).
- Hardeng, G. 1977. Joh. A. Thome (1849-1912). En pioner-orntolog i Østfold. *Østfold-Ornitologen* 4 (3-4): 6-9.
- Hardeng, G. 1982. Fra fogder og prester - til J.A. Thome og Øra naturreservat. Et historisk tilbakeblikk på ornitologien i Østfold. s.83-89 i: Suul, J. (red.). *Norsk ornitologisk historie. Norsk Ornitologisk Forening 1957-1982*. Trondheim. 168s.
- Hardeng, G. 1985. Pionèrene som utforsket plante- og dyrelivet i Fredrikstad-distriktet. *Årbok Fredrikstad Museum 1984-85 (Mindre Alv)*: 61-72.
Internett: <http://www.hiof.no/fm/mindrealv/84/84-61.htm>
- Hardeng, G. 1993. Yngvar Hagen 1903-1993 til minne, og hans tilknytning til Østfold. *Natur i Østfold* 12(1-2): 29-31.
- Hardeng, G. 1996. Norsk Ornitologisk Forening avd. Østfold 25 år. *Natur i Østfold* 15(2): 105-112.
- Thome, J.A. 1882. Iagttagelser fra dyreverdenen ved Fredrikstad i 1881. *Norsk jæger- og fiskerforenings tidsskr.* 11: 103-115.
- Thome, J.A. 1883. Iagttagelser fra dyreverdenen ved Fredrikstad i 1882 samt vinteren 1883. *NJFT* 12: 102-118.
- Thome, W.A. & Johannesen, E.T. 1966. *Stamtavle over slekten Thome 1670-1966*. 8s.
- Thome, W. 1966. Lomvien i Ytre Oslofjord. *Sterna* 7(1): 43s.
- Viker, M.G. 1983. Robert Collett 1842-1913, og hans opplysninger fra Østfold i Norges Fugle I-III. *Østfold-Natur* 16: 1-63.
- Wessel, A.B. 1926-28. Joh. A. Thome. En avdød norsk ornitologs optegnelser. *Norsk Ornitologisk Tidsskrift*, 2. serie, s.157-159 og 266-271, 3. serie s. 92-94.
- Aarvak, T. 1993. J.A.Thomes Lofotenreise 1897. *Vår Fuglefauna* 16(2): 87-98.